

MIHAIL DIACONESCU

PRELEGERI DE ESTETICA ORTODOXIEI

**Volumul II
Ipostazele artei**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Mitropolia Moldovei și Bucovinei
Editura DOXOLOGIA
Iași, 2009

CUPRINS

PRELIMINARII	5
V. IPOSTAZELE ARTEI	11
ARTA ESTE RUGĂCIUNE	13
Rugăciunea ne înalță spre Dumnezeu ca fapte demne de dragostea Sa	13
Rugăciunea interioară și rugăciunea exterioară	21
Arta ca rugăciune	27
<i>Ora et labora</i>	30
Elanul artistului în trăirea rugăciunii	36
ARTA ESTE DOXOLOGIE	44
Structura doxologică a dogmei ortodoxe	44
Funcția liturgică a cultului	47
Variatatea expresiilor doxologice în arta Ortodoxiei	52
Caracterul doxologic al imnului acatist	57
Destinația doxologică a metalelor și pietrelor prețioase	63
Colecțiile de doxologii	67
Tedeumul ca ierurgie și doxologie	69
Nichifor Crainic, doxolog	79
ARTA ESTE OFRANDĂ	83
Învățătura ortodoxă despre ofrande	83
Jertfa ca legământ	90
Compozițiile votive în istoria artei românești	95
Ofranda nevăzută	100
Variatatea ofrandelor	104
Pomana veșnică sau arta ca anamneză	107
Opere de artă realizate ca pomană	109
Ofranda în perspectivă pancalică	112
ARTA ESTE CATEHIZARE	115
Elemente de teologia catehezei	115

Catehizarea – misiune generală și permanentă	118
Funcția catehetică a artei	122
În Ortodoxie, cunoașterea artistică este o manifestare a iubirii	126
Arta înțeleasă drept cateheză se perfecționează și se împlinește ca teologie	128
Catehizarea prin artă este o cale spre Adevărul Revelat	133
Catehizarea prin predică și poezia lirică	135
Arta este catehizare numai dacă exprimă Adevărul Revelat	140
ARTA ESTE DIACONIE	145
Creștinul este un diacon al Cuvântului	145
Diaconia este o manifestare a vieții creștine și o formă a preoției	148
Diaconia în teologia vetero- și neotestamentară	150
Sfinții Părinți și Scriitori bisericești despre diaconie	157
Arta servește idealului suprem al spiritualizării omului	160
Arta creată ca diaconie transfigurează și spiritualizează lumea întreagă	163
Artistul – diacon și profet	165
ARTA ESTE BUCURIE	174
Învierea Domnului – sursă a bucuriei creștine	174
Bucuria cuprinde Biserica de pe pământ nedespărțită de Biserica din cer sau comuniunea tuturor sfinților	175
Comuniunea și comunicarea prin artă amplifică bucuria	186
Bucuria ca sursă și susținătoare a proceselor creatoare	196
Arta Ortodoxiei este fundamental optimistă	199
Sfinții Părinți și Scriitori bisericești despre sensul bucuriei în viața creștinilor	202
Sensul mistic al cultului și bucuria creației	204
ARTA ESTE TRADIȚIE VIE	208
Sfânta Tradiție ca Revelație și mesaj apostolic	208
Tradiție, creație, înnoire și diversitate	210
Tradiție și libertate	214
Stabil și dinamic în evoluția arhitecturii	217
Sfânta Tradiție și tradiția populară	222
Orientarea tradiționalistă a revistei „Gândirea”	231
Tradiția și lumea de mâine	236
Tradiționalismul și ortodoxismul „Gândirii” susțin dacismul	241
Spiritul tradiției este viu și plâsmuitor	249

ARTA CA REUNIUNE DE SIMBOLURI	256
Simbol, analogie, antinomie și anagogie	256
Sfânta Cruce este simbol tutelar	260
Simbolul Sfintei Cruci în arta Ortodoxiei	264
Simbolurile pun în relație elementele disjuncte ale creației	267
Metoda alegorică și tipologică în interpretarea textelor	270
Metoda literară, istorică și hermeneutică în interpretarea textelor	273
Reprezentarea simbolică a divinității în sfintele icoane	275
Arhitectura bisericească și simbolismul cultului ortodox	278
Sfinții Părinți despre simbolismul bisericii	280
Simbolul navei	282
Simbolismul sfântului altar	283
Simbolismul obiectelor liturgice	288
Simbolismul veșmintelor liturgice	290
Câteva simboluri literare	295
Toate simbolurile din arta Ortodoxiei au o primordială funcție cultică	303
ARTA CA ACT ANAMNETIC ȘI MANIFESTARE A NOSTALGIEI PARADISULUI	306
Teoriile despre artă și frumos ale cugetătorilor romantici germani	306
Modul teandric	308
Lumina necreată, purtătoare de har	314
Noțiunea de nostalgie	317
„Nostalgia Paradisului”	319
ARTA CA EXPRESIE A LIBERTĂȚII ÎNTRU HRISTOS	327
Despre libertate ca manifestare a condiției ontologice a omului	327
Libertatea artistului înduhovnicit	334
Moduri de trăire a libertății interioare	336
Părintele Dumitru Stăniloae despre intenționalitate	345
Trăirea implicată în actul elaborării operei și în percepția estetică	353
ARTA ESTE SPIRITUALIZARE	357
Caracterul dinamic al spiritualității ortodoxe	357
Spiritualizarea poate fi trăită plenar numai în cadrul Bisericii ...	360
Spiritualizarea artistului	363

Spiritualizarea proceselor de creație	367
Spiritualizarea în opera finită	369
Receptare și spiritualizare	376
Lumea transfigurată și spiritualizată	381
Lumea se spiritualizează prin om, care este preot al creației	387
Caracterul hristologic, pnevmatologic și bisericesc al înaintării spre Dumnezeu	392
VI. DIACONI AI FRUMUSEȚII	401
O FRUMUSEȚE SPIRITUALĂ	403
Locul și identitatea spirituală a ființei	403
Ambivalența dorului	405
Geografie sacră	409
Țara Maicii Domnului	413
Eroii drepte credințe	420
Sublimul generozității	428
Lege și transfigurare	431
Ortodoxia și categoriile organicului	434
Lumina locului	434
DIACONI AI FRUMUSEȚII	437
O perspectivă paradoxală	437
Eonul românesc	440
O misiune spirituală	445
POSTFAȚĂ	449
INDICES	
Index sanctorum	469
Index auctorum	471
Index locorum	477
Index Veteris et Novi Testamenti	482

V

IPOSTAZELE ARTEI

ARTA ESTE RUGĂCIUNE

Rugăciunea ne înalță spre Dumnezeu ca fapte demne de dragostea Sa

Vizitatorii orașului Iași au șansa de a contempla una dintre cele mai originale și mai impresionante realizări arhitectonice ale lumii. Este Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” construită în 1635-1639 din voința domnitorului Vasile Lupu (1634-1653).

Unică prin abundența, originalitatea și frumusețea decorației sculptate, prin precizia liniilor și a detaliilor florale organizate într-un mare număr de combinații, Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” i-a impresionat profund pe toți cei care au văzut-o. Memorialistul Paul de Alep, care a admirat-o în 1653, scria că „uimește mintea celui ce o vede”¹. Evlia Celebi, un călător turc venit la Iași în 1659, scria și el că nu este „chip s-o descrii”².

Realizată din blocuri de piatră legate între ele cu plumb topit, în plan triconc, ca o sinteză originală a arhitecturii moldovenești și muntenești, cu o turlă pe naos, cu alta pe pronaos, cu exonartex închis pe latura de vest, așa cum au multe ctitorii de pe timpul binecredinciosului domn Ștefan cel Mare și Sfânt și al lui Petru Rareș, cu un sistem de boltire tradițional, cu arcuri piezișe și cu nervuri în torsadă, Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” cumulează în plus arta a numeroși creatori din domeniile picturii, orfevrăriei, broderiei și sculpturii în lemn. Impresia de realizare artistică superlativă pe care o provoacă și o întreține a fost exprimată astfel de călătorul străin care a venit la Iași în 1653: „Toată lumea este de acord ... că nicăieri nu se află vreo biserică în stare s-o egaleze nici în ornamentație, nici prin frumusețe”³.

Faptul că Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” este o creație superioară, capitală și reprezentativă în lungul șir al operelor arhitectonice care au dat strălucire și originalitate artei românești, că valoarea ei estetică a fost unanim recunoscută de-a lungul secolelor, că a inspirat numeroase realizări similare ulterioare (între altele,

¹ *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei, Prefața* de Iustin, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei; introducere de Prof. Dr. Vasile Drăguț, Conf. Univ. Dr. Corina Nicolescu, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, Cap. *Biserica Sfinții Trei Ierarhi* (redactat de N. Grigoraș), p. 287.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

biserica Mănăstirii Cetățuia, ctitorie din anii 1669-1672 a domnitorului Gheorghe Duca)⁴, că ni se înfățișează ca o expresie a spațiului și a timpului în care a fost înălțată, dar mai ales că trece dincolo de istorie spre transcendent și etern, sugerându-ne puterea, obiectivitatea și universalitatea artei, îi conferă atributele capodoperei.

Fapt semnificativ însă, pentru domnitorul care a ctitorit-o, pentru meșterii care au lucrat-o și înfrumusețat-o cu atâta dăruire și superlativă artă, ca și pentru credincioșii veniți să se închine, Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” este, mai presus de orice, o rugăciune adresată lui Dumnezeu.

În inscripția pusă pe biserică se spune: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, iată eu robul stăpânului Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos și închinător al Treimeii, Io Vasile Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domnul Țării Moldovei, și cu Doamna noastră Tudosca și cu dăruirii de Dumnezeu copii Ioan Voievod și Maria și Ruxandra am zidit această sfântă rugă, în numele Sfinților Trei Ierarhi Vasilie cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur. Și s-a sfințit cu mâna Arhiepiscopului Varlaam la 7147 mai 6” (1639)⁵.

Faptul că o capodoperă ca Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” a fost concepută și realizată drept o „sfântă rugă” ne spune ceva profund și esențial, ceva revelator despre ipostazele artei în Ortodoxie.

Rugăciunea este un act ființial pentru fiecare credincios creștin ortodox, ca de altfel pentru practicantii oricărei religii.

Putine acte religioase sunt atât de pure, de înălțătoare și de umane ca rugăciunea. Putine exprimă atât de bine condiția de luptător a omului cu păcatul, cu dificultățile care îl asaltează și cu tentațiile violente sau perfide ale răutății care străbate lumea frumoasă și contradictorie în care trăim. Rugăciunea sintetizează, exprimă și potențează drama existenței umane, sfâșiată mereu de slăbiciune, temerități și speranțe. Rugăciunea ne reamintește mereu cât de intens aspiră sufletul nostru spre Dumnezeu, Creatorul și Proniatorul nostru, Care ne-a dăruit paradoxul libertății. Rugăciunea ne înalță spre Dumnezeu ca fapte demne de dragostea Sa.

Fapt semnificativ – rugăciunea, ca act al relației personale sau colective cu Divinitatea, este trăită într-o infinită varietate de forme la toate neamurile, în toate religiile lumii, în toate epocile, culturile și civilizațiile. Rugăciunea ne spune ceva profund, ceva esențial despre unitatea ontologică a oamenilor de pretutindeni.

Faptul acesta este posibil pentru că rugăciunea exprimă mai intens, mai direct, mai nuanțat decât multe alte acte religioase necesitatea profundă de înălțare a sufletului către Dumnezeu, setea niciodată stinsă în oameni de a se mărturisi, de a comunica direct cu Creatorul lor și, totodată, cu semenii lor de pretutindeni și dintotdeauna.

⁴ *Ibidem*, pp. 325-331; vezi și **Vasile Drăguț**, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, articolul *Cetățuia*, pp. 90-91.

⁵ *Monumente istorice și bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, ediția citată, p. 287.

Rugăciunea este unul dintre cele mai importante, mai sincere și mai complexe acte ale vieții religioase, în general, și ale celei creștine ortodoxe, în special. De aceea, ea are atâtea ipostaze, semnificații, forme de adresare și manifestări. Fără rugăciune, viața creștinului și a Bisericii nu se poate realiza.

Așa a înțeles sublimul act al rugăciunii marele apologet Tertulian (cca 155 – cca 222), primul scriitor creștin de limbă latină, veritabil magistru doctrinar al sacrificiului spiritual adus în duh și adevăr. În tratatul său *Despre rugăciune*, Tertulian afirmă:

„Noi suntem adevărații adoratori și adevărații preoți, care, rugându-ne în duh, sacrificăm în duh rugăciunea noastră către Dumnezeu, ca jertfă proprie și bine primită, pe care de bună seamă a cerut-o, pe care Și-a prevăzut-o. Această rugăciune, dăruită din toată inima, hrănită din credința noastră, îngrijită prin adevăr, întreagă prin nevinovăție, curată prin castitate, agapă înfrumusețată cu podoaba faptelor bune, această rugăciune suntem datori s-o înălțăm, între psalmi și imnuri, la altarul lui Dumnezeu; ea va dobândi pentru noi toate de la Dumnezeu (...).

Numai rugăciunea este cea care înduplecă pe Dumnezeu. Hristos a voit ca ea să nu săvârșească nimic rău, i-a dat toată puterea de a face bine. Astfel, nu știe nimic altceva decât să cheme înapoi de pe drumul morții sufletele celor decedați, să întărească pe cei slabi, să vindece pe cei bolnavi, să-i izbăvească pe cei apucați de demoni, să deschidă porțile închisorilor, să dezlege lanțurile celor nevinovați. Ea spală păcatele, alungă ispitele, potolește persecuțiile, mângâie pe cei deprimați, laudă pe cei inimoși, conduce pe cei ce călătoresc, liniștește valurile, îi înspăimântă pe tâlhari, hrănește pe cei săraci, îndrumă pe cei bogați, ridică pe cei căzuți, sprijină pe cei ce se poticnesc, îi susține pe cei în picioare. Rugăciunea este forțarea credinței, arma noastră de atac și de apărare împotriva dușmanului care ne pândeste pretutindeni. De aceea, să nu fim niciodată neînarmați. Să nu uităm paza de zi și straja de noapte. Să păzim sub armele rugăciunii steagul Împăratului nostru, să așteptăm, rugându-ne, trâmbița îngerului (...). Ce se poate spune mai mult despre foloasele rugăciunii? S-a rugat chiar Domnul, Căruia în vecii vecilor îi sunt mărirea și puterea.” (XXVIII-XXIX)

Nu putem schița aici decât vag, imprecis, semnificațiile inepuizabile ale rugăciunii. Două dintre aceste semnificații sunt totuși dominante.

Pe de o parte, rugăciunea este un gest de implorare și de „comunicare spirituală cu Dumnezeu, cu vorba sau cu gândul”⁶. Pe de alta, rugăciunea este „legătura de unire între frații de aceeași credință. Ea este pârgă principală a vieții duhovnicești”⁷. De aceea, Mântuitorul îi îndeamnă pe cei ce cred în El: *Privegheați și vă rugați, ca să nu intrați în ispită* (Matei 26, 41; Luca 22, 40).

⁶ Pr. Dr. Ioan Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, articolul *rugăciune – a se ruga*, p. 417.

⁷ *Ibidem*.

Prin rugăciune creștinul Îl adoră pe Dumnezeu. După Sfintele Taine (Botezul, Mirungerea, Euharistia, Pocăința, Cununia, Maslul și Hirotonia)⁸, prin care Dumnezeu Se împărtășește oamenilor⁹, transmitând harul¹⁰, anticipând astfel Împărăția Sa eshatologică, menținând și perfecționând viața omului în Hristos¹¹, rugăciunea este modalitatea cea mai uzuală și cea mai sigură de a obține darul și ajutorul divin. În rugăciune, mintea, sufletul și întreaga trăire a credinciosului se înalță spre Dumnezeu, cu Care intră într-o legătură profundă și durabilă. Rugăciunea e inspirată de Duhul Sfânt și exprimă iubirea omului față de Creatorul său. Uimirea, adorația, lauda, implorarea, mărturisirea sinceră a erorilor, necesitatea profundă de a trăi cu sufletul purificat de păcate se exprimă, de asemenea, în rugăciune. În rugăciune, omul își recunoaște starea sa de ființă creată printr-un act special al lui Dumnezeu, aflată într-o mișcare de înfinită transcendere spre Absolutul de care depinde. În rugăciune se manifestă setea de perfecționare a omului, misterul inefabil al ființei noastre trăit în comuniune și legat de Sfânta Treime. În rugăciune, existența religioasă a fiecăruia pulsează firesc și continuu, pentru că ea este principala modalitate de trăire a evlaviei. Nu e creștin cel ce nu se roagă. Credința în Dumnezeu este puternică și rodnică doar acolo unde rugăciunea este vie. Pentru că în rugăciune credinciosul își mărturisește cele mai tainice gânduri, temeri sau aspirații. Rugăciunea este un act liber. Ca dialog între om și Dumnezeu, ca relație a sufletului cu Creatorul său prin puterea credinței și a dragostei, ca reculegere, act de încredere, de recunoștință, ca înălțare, ca modalitate de obținere a darurilor spirituale, rugăciunea contribuie la înaintarea spre îndumnezeire. „În textele rugăciunilor, observă Profesorul Petru Dumitreasă, s-au exprimat cele mai adânci și intime simțăminte ale sufletului evlavios. În rugăciunile sfinților tuturor timpurilor aflăm credința lor nestrămutată în Dumnezeu și expresia trăirii lor religioase, intime. Rugăciunea este religiunea în activitate, procesul religios în ființa sa cea mai nemijlocită.”¹²

⁸ **Pr. Prof. Dumitru Radu**, *Sfintele Taine*, în *Îndrumări misionare*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, pp. 506-512.

⁹ *Idem*, *Sfintele Taine ale Bisericii după Tradiția apostolică, din punct de vedere ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română”, București, An. XCVIII, Nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 1979, pp. 1129-1140.

¹⁰ *Idem*, *Sfintele Taine în viața Bisericii*, în „Studii Teologice”, seria a II-a, București, An. XXXIII, Nr. 3-4 (martie-aprilie), 1981, pp. 172-194; vezi și **Pr. Prof. Dr. Ene Branște**, *Explicarea Sfințelor Taine de inițiere (Botez, Mirungere, Euharistie) în literatura creștină*, ediție îngrijită de Prof. Ecaterina Branște, Editura Arhiepiscopiei Bucureștilor, București, 1990.

¹¹ **Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae**, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1978, pp. 7-33.

¹² **Prof. Petru Dumitreasă**, *Rugăciunea, ființa și importanța ei morală*, în „Telegraful Român”, Sibiu, An. 141, Nr. 7-10, 15 februarie 1993, p. 2; vezi și **E. Vasilescu**, *Rugăciunea, centrul vieții religioase*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, An. VIII, Nr. 1-3 (ianuarie-martie), 1956, pp. 39-47.

interioare și al cunoașterii conștiente, unde experimentăm și simțim lucrarea Duhului direct și imediat.”²³

În scrierile Noului Testament apar diferite modalități și forme de rugăciune: de laudă, de adorare, de recunoștință, de cântă, imnuri, cântări. Ele exprimă o mare varietate de atitudini, aflate însă, toate, sub semnul relației personale a credinciosului cu Dumnezeu Care îl ascultă și îl iubeste. În scrierile neotestamentare ni se revelează existența Treimii de Persoane Divine desăvârșite, Care Se iubesc și ne iubesc. Treimea comunității personale supreme, inepuizabilă prin cunoaștere, dă sens existenței tuturor formelor de realitate, abundenței, armoniei și frumuseții lor infinite și, totodată, rugăciunii credinciosului. Dumnezeu, sursa și puterea binelui, este ținta rugăciunii. Existența Treimii de Persoane desăvârșite, a iubirii totale, susține rugăciunea și iubirea credinciosului.

O însemnătate deosebită are în Noul Testament expresia *rugăciunile sfinților* (Apoc. 5, 8; 8, 4), respectiv *rugăciunile tuturor sfinților* (Apoc. 8, 3). Sfinții sunt *casnicii lui Dumnezeu* (Efes. 2, 19), *binecuvântații Lui* (Matei 25, 34), care se roagă împreună pentru cei de pe pământ. De aceea, invocarea rugăciunilor tuturor sfinților încheie Sfânta Liturghie, orice Taină sau ierurgie, precum și slujbele Vecerniei, Miezonopticii, Utreniei, Pavecerniței²⁴.

Atât de importantă este rugăciunea sinceră, care își are sursa în profunzimile ființei, încât ecourile ei se reverberează asupra întregii lumi. De aceea, „dacă doar câțiva oameni devin rugători, dacă intră în starea de rugăciune «pură» și în mod aparent complet nefolositoare, ei transformă universul prin simplul fapt al prezenței lor, prin însăși existența lor”²⁵.

Important este faptul că rugăciunea îl transfigurează pe credincios și, odată cu el, pe semenii săi. Fiecare rugăciune e un nou moment pe calea spiritualizării tuturor oamenilor și a lumii întregi. Sub puterea rugăciunii întunericul se micșorează, păcatul este mai puțin violent, moartea mai puțin trufașă, voința omului mai fermă, bunătatea, bucuria și împlinirea spirituală mai intens trăite. Așa a înțeles rugăciunea, între mulți alții, Sfântul Dimitrie de Rostov (1651-1709), episcop rus, scriitor și predicator, care se adresa astfel Mântuitorului:

Vino, Lumina mea, și luminează-mi întunericul,

Vino, Viața mea, și înviază-mă din morți.

Vino, Vindecătorul meu, și vindecă-mi rănilor.

²³ **Episcop Kallistos Ware**, *Puterea numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă*, cuvânt înainte de Pr. Prof. Dr. Constantin Galeriu, traducere din limba engleză de Gabriela Moldoveanu, Asociația Filantropică Medicală Creștină Christiana, București, 1992, pp. 18-21; vezi și **Pr. Gheorghe Tilea**, *Starea de spirit în rugăciune după Sf. Ioan Gură de Aur*, în „Glasul Bisericii”, București, An. XXXVII, Nr. 3-4 (martie-apr.), 1978, pp. 289-299.

²⁴ **Pr. Dr. Ioan Mircea**, *Dicționar al Noului Testament*, ediția citată, pp. 418-419.

²⁵ **Olivier Clement**, *apud Episcop Kallistos Ware, Ortodoxia, calea dreptei credințe*, Editura Trinitas, Iași, 1993, p. 70.

Vino, flacăra a iubirii cerești, și arde spinii păcatelor mele,
 înflăcărându-mi inima cu flacăra iubirii Tale.
 Vino, Stăpânul meu, șezi pe tronul inimii mele
 și stăpânește acolo,
 Fiindcă doar Tu ești Stăpânul și Domnul meu.²⁶

Rugăciunea interioară produce liniște, pace, dar și dispoziție contemplativă activă, o nouă înțelegere a sinelui și a lumii. „Această tihnă sau liniște lăuntrică, remarcă tot Părintele Episcop Kallistos Ware, este cunoscută în grecește sub denumirea de *hesychia*, și cel ce caută rugăciunea liniștii este numit *isihast*. *Hesychia* înseamnă concentrare însoțită de liniște interioară. Nu trebuie să înțelegem numai în sens negativ, ca lipsă a vorbirii sau activității externe, însemnând în sens pozitiv, reprezentând deschiderea inimii omenesti către dragostea de Dumnezeu. Nu este necesar să mai spunem că pentru mulți, dacă nu chiar pentru toți, *hesychia* nu este o stare permanentă. Isihastul folosește și alte rugăciuni la fel de bine ca pe cea a liniștii, împărtășindu-se în comuniunea fraților din cultul liturgic, citind Sfânta Scriptură, primind Sfintele Taine. Rugăciunea apofatică coexistă cu cea catafatică, și una o întărește pe cealaltă. Calea afirmației nu este alternativă căii negației, ci complementară.”²⁷

Cuvântul românesc *sihastru* îl desemnează pe monahul îmbunătățit, care a reușit să facă din *hesychia* un mod de viață, să devină *isihast*.

În istoria monahismului românesc, numeroși sihaștri au dus trăirea isihastă pe cele mai înalte culmi. Unii dintre monahii isihasti sunt venerați ca sfinți. Așa este Daniil Sihastrul, duhovnicul domnitorului Ștefan cel Mare și Sfânt.

Fără dimensiunea sa isihastă, monahismul românesc, puternic de la începuturile sale și până în zilele noastre, nu poate fi înțeles.

Marea varietate de forme ale rugăciunii, de situații în care e spusă, de motive în care își are sursa, de personalități spirituale pe care le formează și perfecționează, de expresii prin care e comunicată, de opere artistice sau alte acte umane în care este încorporată, are ca suport unic o conștiință activă luminată și întărită de evlavie. „Prin aceasta, scrie Sfântul Grigorie de Nyssa în *Viața lui Moise*, socotesc că nu strigătul rostit cu putere urcă la auzul lui Dumnezeu, ci rugăciunea înălțată cu conștiința curată.”²⁸

²⁶ Apud Episcop Kallistos Ware, *Ortodoxia, calea drepte credințe*, ediția citată, p. 19.

²⁷ *Ibidem*, p. 131.

²⁸ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri*, Partea întâi, traducere de Pr. Prof. D. Stăniloae și Pr. Ioan Buga, note de Pr. Prof. D. Stăniloae, indice de Pr. Ioan Buga, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 61.

Rugăciunea interioară și rugăciunea exterioară

Există o rugăciune interioară, tainică, profundă, intensă, tăcută. Despre această rugăciune tot Preasfințitul Episcop Kallistos Ware afirmă: „Tăcerea este realizarea cea mai anevoioasă și cea mai hotărâtoare în arta rugăciunii. Tăcerea nu este, pur și simplu, negativă – o pauză între cuvinte, încetare temporară a vorbirii –, ci intens pozitivă: trezvie, vigilență și, mai presus de toate, ascultare. Isihastul, omul care a atins isihia, pacea și liniștea interioară, este prin excelență unul care ascultă. El ascultă glasul rugăciunii în propria inimă și înțelege că acest glas nu este al lui, ci al Altcuiva, Care îi vorbește dinlăuntru său”²⁹.

Există însă și o rugăciune exterioară, manifestată în rostirea cu voce tare, în cântare, în servirea aproapelui (diaconie), în lucrarea mâinilor, în faptele filantropice, în toate realizările văzute, care își au sursa în dragostea jertfelnică față de oameni și față de Dumnezeu. Rugăciunea poate fi practică „după rânduială” sau în mod liber, pe nepregătite, atunci când credinciosul simte îndemnul interior de a o adresa. Ceea ce afirmă, în acest sens, despre *Rugăciunea lui Iisus* Părintele Episcop Kallistos Ware este valabil pentru oricare alt tip de rugăciune. „Oricare dintre noi, scrie el, o poate practica oriunde și întotdeauna. Ea se potrivește începătorului, ca și celui cu mai multă experiență; se poate spune în tovărășia altor persoane sau în singurătate, este la fel de adecvată în pustiu sau în oraș, în liniște și reculegere, ca și în zgomotul și agitația cea mai mare. Nu este niciunde nelocul ei.”³⁰

Adevărata rugăciune exterioară nu este lungă, marcată de gesturi largi, excesiv explicativă, ci intensă. Există în serviciile divine din perioada *Triodului*, respectiv a slujbelor și rânduielilor religioase ortodoxe pe zile și săptămâni oficiate pe toată durata Postului Mare, o rugăciune mereu repetată, ca un refren, compusă de Sfântul Efrem (cca 306-375), cel mai mare teolog al Bisericii Ortodoxe Siriene. Efrem Sirul apare adeseori în bisericile românești, în galeria sfinților din pro-naos, și anume a sfinților melozi, în care sunt zugrăviți însă nu numai compozitori, ci și poeți, pictori, teologi, arhitecți celebri, în general personalități care au preamărit prin arta lor valorile Ortodoxiei.

²⁹ **Episcop Kallistos Ware**, *Puterea Numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă*, ediția citată, p. 17; vezi și **Nicolae Dură**, *Pravila rugăciunii în lumina tradiției liturgice și canonice a Bisericii Ortodoxe*, în „Ortodoxia”, București, An. XXXV, Nr. 3 (iulie-aug.-sept.), 1983, pp. 431-458.

³⁰ **K. Ware**, *op. cit.*, p. 32; vezi și **Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae**, *Conținutul creștin al rugăciunii către Iisus Hristos*, în „Ortodoxia”, București, An. XLIII, Nr. 2, (aprilie-iulie), 1991, pp. 3-4.

Rugăciunea de umilință a Sfântului Efreem Sirul „conține în rezumat aproape tot ceea ce este necesar desăvârșirii creștinului”³¹: eliberarea de patimile rele și creșterea spirituală prin puritatea sufletului, prin răbdare și smerenie și, mai presus de toate, prin iubire. Ea are un puternic suflu liric, realizat într-o exprimare concentrată, de o riguroasă ținută teologico-dogmatică și teologico-morală. În rugăciune se spune: „Doamne și Stăpânul vieții mele, duhul trândăvirii, al grijii de multe, al iubirii de stăpânire și al grăirii în deșert nu mi-l da mie. Iar duhul curăției, al gândului smerit, al răbdării și al dragostei dăruiește-l mie, robul Tău. Așa, Doamne Împărate, dăruiește-mi mie, ca să-mi văd greșelile mele și să nu osândesc pe fratele meu. Că bine ești cuvântat în vecii vecilor. Amin”³².

Rugăciunea Sfântului Efreem Sirul este un exemplu de rugăciune exterioară de mare intensitate.

Rugăciunea exterioară este și actul prin care un ctitor înalță o biserică sau o mănăstire, un spital, un orfelinat, un azil dăruit celor în suferință. Rugăciune este și efortul pietrarului și al zidarului care construiesc asemenea ctitorii, al pictorului care le zugrăvește; al celui care îi lucrează obiectele, al caligrafului și miniaturistului care le scrie cărțile; al celor care le brodează țesăturile sfinte (în biserică, Sfântul Epitaf este o piesă de cult dintre cele mai importante). Pietrele, zidurile, aurul, argintul, culorile, volumele, desenele, structurile de rezistență, sculpturile, proporțiile, sunetele, stilurile artistice pot exprima rugăciunea. Pot fi rugăciune. Artistul lucrează un obiect de cult, care poate fi o creație, eventual o capodoperă artistică de neprețuită valoare. Alteori, artistul lucrează un obiect care nu este necesar cultului, dar este dăruit fratelui său, omul, și contribuie la spiritualizarea acestuia. Artistul se roagă cu mâinile. Credinciosul devotat fratelui său, omul, se roagă și el cu mâinile, chiar dacă nu este artist. Rugăciunea este starea firească a celui care Îl iubește pe Dumnezeu. Ea exprimă starea noastră ontologică de fii ai Celui care ne-a creat. „Ea reprezintă, scrie teologul rus Paul Evdokimov (1901-1970) în *Le Sacrement de l'amour. Le mystère conjugal à la lumière de la Tradition orthodoxe* (Paris, 1962), singura atitudine adevărată a sufletului omenesc. Nu e suficient să ai rugăciunea: trebuie să devenim rugăciune – rugăciune încarnată. Nu este suficient să ai momente de rugăciune; întreaga noastră viață, fiecare faptă și fiecare gest, chiar și un singur zâmbet, trebuie să devină un imn de adorare, o jertfă, o rugăciune. Trebuie să jertfim nu ceea ce avem, ci ceea ce suntem.”³³

³¹ **Mitropolit Nicolae Corneanu**, *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1987, Cap. *Rugăciunea de umilință a Sf. Efreem Sirul*, p. 218.

³² *Ibidem*.

³³ *Apud* **Episcop Kallistos Ware**, *Puterea numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă*, ediția citată, pp. 48-49; alte date despre personalitatea teologului rus în **Paul Evdokimov**, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, traducere, prefață și note de Teodor Bakonsky, Editura Anastasia, București, 1993.

Acest mod de a înțelege rugăciunea le poate părea unora o problemă religioasă, psihologică sau morală, și mai puțin o problemă estetică. În Ortodoxie problemele morale nu sunt însă separate de cele estetice. Dumnezeu este Arhetipul Binelui și al Frumuseții. Omul moral, omul spiritual, omul însetat de Dumnezeu, omul care servește Adevărul, Binele, Frumosul, Dreptatea și Înțelepciunea, omul conștient de sine și de rostul său în lume trăiește aspirația spre Dumnezeu într-o înfinită varietate de forme. Pe Dumnezeu Îl dorim în rugăciune, fie ca Binefăcător, fie ca Adevăr, fie ca Frumusețe, fie ca Dreptate, fie ca Viață, fie ca Drum de urmat, fie în multe alte moduri. De aceea, în rugăciune, observă Părințele Episcop Kallistos Ware, „o persoană este cu mult mai mult decât mintalul său conștient; dincolo de creier și facultățile raționale sunt emoțiile și afectele, sensibilitatea estetică, precum și nivelurile instinctive ale personalității. Toate acestea au un rol în rugăciune, căci persoana în întregul ei este chemată să participe la actul total al închinării. Ca o picătură de cerneală care cade pe o hârtie sugativă, actul rugăciunii trebuie să se întindă din centrul cerebral al conștiinței și al rațiunii până cuprinde fiecare parte a ființei noastre”³⁴.

Faptul că la realizarea unei capodopere arhitectonice precum Biserica „Sfinții Trei Ierarhi” din Iași ctitorul și meșterii care au înălțat-o participă cu toată ființa lor este evident. O capodoperă poate ieși numai dintr-o astfel de participare. Frumusețea ei exprimă sensibilitatea estetică, idealul estetic, experiența estetică, sublimarea estetică, numeroase alte atitudini și valori estetice în cadrul unei trăiri care angajează însă integral trăirea ctitorului și a artiștilor în cuprinsul relației lor personale cu Dumnezeu, Arhetipul Frumuseții.

Sfântul Ioan de Kronstadt (1829-1908), un preot rus de enorie cercetat de credincioși pentru harul său de îndrumător spiritual, iar de teologi pentru substanța cugetării vădite în opera *Sfaturile duhovnicești*, a spus că „rugăciunea este o stare de permanentă recunoștință”.

La acestea, Tito Colliander (1904-1989), scriitor, teolog și profesor ortodox, una dintre cele mai reprezentative personalități ale culturii finlandeze în secolul al XX-lea, adaugă că adevărata rugăciune se realizează efectiv ca act. „Rugăciunea, afirmă Tito Colliander, este făptuire.”³⁵

Fiecare operă creată în cadrul Ortodoxiei ne arată că arta este rugăciune exterioară plină de recunoștință și de elanul înfăptuirii.

Arta înseamnă structuri expresive, un stil, o compoziție, incluzând credință, afectivitate, experiență de viață, inteligență, comunicând astfel trăirea spirituală a oamenilor, aspirația lor spre divinitate, rugăciune. Structurile expresive ale artei pot fi mai simple, ca în cazul unei troițe de lemn de pe marginea drumului –

³⁴ *Ibidem*, p. 50; vezi și **Nicolae Dură**, *Mărturii ale tradiției ortodoxe, biblice și patristice despre rugăciune*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, An. LX, Nr. 1-3 (ian.-febr.-martie), 1984, pp. 81-103.

³⁵ *Apud Kallistos Ware*, *Ortodoxia, calea drepte credințe*, ediția citată, p. 40.

operă de artă etnografică, tradițională –, sau mai complexe, ca în cazul capodoperei arhitectonice „Sfinții Trei Ierarhi” de la Iași. Aceste structuri depind de puterea economică a oamenilor, de tehnica epocii și a mediului social, de destinația noii creații, de formele artei în care ea se înscrie, de multe alte condiționări. În toate însă, trăirea religioasă este legată de trăirea estetică. Rugăciunea exterioară cu mâinile este *poesis*, activitate din care ies forme capabile să confere lemnului, pietrelor, tencuielilor, culorilor, metalelor, țesăturilor, pergamentelor virtuți estetice. În Ortodoxie, tehnica, experiența, expresivitatea, performanța, afirmarea trăirii sufletești, cunoașterea, stilul, mesajul implicate într-o nouă creație sunt subsumate misiunii spirituale a artei, necesității profunde a oamenilor de comunicare cu Dumnezeu, altfel spus – rugăciunii ca gest de implorare și adorare îndreptat spre Arhetipul Binelui și al Frumuseții.

Sfinții Părinți și Scriitori bisericești au subliniat în diferite moduri, din perspective spirituale de o mare varietate, faptul că eforturile depuse de om în cadrul lucrărilor sale, în actul făuririi de bunuri, sunt o formă a rugăciunii. Dacă cel care Îl iubește pe Dumnezeu trăiește rugăciunea ca pe o stare firească, dacă el însuși devine rugăciune, lucrul mâinilor sale exprimă starea lui ontologică.

Exegetul profund și cugetătorul genial care a fost Origen (185 – cca 252/254), cel ce îmbină erudiția teologică și filosofică cu evlavia ascetică, stăruind asupra libertății omului creat printr-un act al iubirii lui Dumnezeu, a scris un tratat special intitulat *Despre rugăciune*³⁶. Teologii, filologii, istoricii bisericești și istoricii literari consideră, pe bună dreptate, acest tratat „perla tuturor operelor marelui teolog alexandrin” (J.A. Mohler), respectiv „cea mai bună lucrare exegetică a sa”³⁷.

În această lucrare găsim ideea că întreaga viață a omului însetat de Dumnezeu este o rugăciune, că toate faptele credinciosului sunt o modalitate de a comunica intens cu Creatorul său. „Întrucât săvârșirea binelui, scrie Origen în capitolul XII, semnificativ intitulat *Rugăciunea neîncetată este principala armă de luptă împotriva celui rău*, și împlinirea poruncilor fac parte din rugăciune, trebuie să înțelegem că nu se poate să nu împreunăm rugăciunea cu fapta bună și fapta bună cu rugăciunea. Numai așa putem socoti împlinită porunca «rugați-vă neîncetat», considerând întreaga viață a creștinului o neîntreruptă și mare rugăciune, din care ceea ce numim noi în mod obișnuit «rugăciune» nu-i decât o părțică.”³⁸

Sfântul Ioan Cassian (360 – cca 435), a cărui vastă operă teologică se îmbină în mod strălucit cu lucrarea de organizare a monahismului european occidental,

³⁶ **Origen**, *Scrieri alese*, partea a doua, *Exegeze la Noul Testament. Despre rugăciune. Filocalia*, traducere de Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Nicolae Neaga și Zorica Latcu, studiu introductiv și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, pp. 195-292.

³⁷ *Ibidem*, p. 198.

³⁸ *Ibidem*, p. 224.

ARTA ESTE DOXOLOGIE

Structura doxologică a dogmei ortodoxe

Mărirea (gloria sau slava) este unul din atributele lui Dumnezeu. Orice atribut evidențiază caracterul special al ființei, modul său de a fi. Cu ajutorul atributului putem enunța ceva despre existență.

Ca însușire proprie a lui Dumnezeu, măreția ne copleșește, ne atrage, ne fascinează, ne înalță sufletește. Strălucirea acțiunilor prin care El se manifestă în anumite situații este împărtășită credincioșilor. Pentru a trăi mărirea lui Dumnezeu, oamenii conlucrează cu harul Duhului Sfânt, cu energiile divine necreate.

Mărirea lui Dumnezeu nu are nimic comun cu trecătoarea glorie omenească. Ea este mai presus de oameni, de înțelegerea lor, de timp și de lume. Ea se poate revela însă oamenilor în variate moduri.

Înomenirea lui Dumnezeu în Persoana Mântuitorului nostru Iisus Hristos este o manifestare a măreției Sale.

În Noul Testament, Cuvântul (Logosul) este Persoana a doua a Sfintei Treimi. În Sfânta Evanghelie după Ioan se arată că Dumnezeu-Cuvântul S-a făcut Trup. Cuvântul ipostatic este Persoana Logosului Divin. Mărirea lui Dumnezeu S-a arătat în Persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. Cuvântul ipostatic se descoperă oamenilor ca persoană. El Se manifestă în istorie și Se comunică oamenilor în succesiunea de evenimente ale Revelației: *Întru-nceput era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Cuvântul Dumnezeu era* (Ioan 1, 1). *Și Cuvântul trup S-a făcut și S-a sălășluit întru noi; și noi văzutu-I-am Slava ca pe slava Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr* (Ioan 1, 14).

Sfântul Apostol Pavel afirmă mărirea lui Dumnezeu Tatăl și a Fiului Său în Epistola către Evrei. Apostolul neamurilor subliniază, de asemenea, că slava Sfintei Treimi se împărtășește credincioșilor: *În zilele acestea de pe urmă ne-a grăit nouă prin Fiul, pe Care L-a pus Moștenitor a toate, prin Care și veacurile le-a făcut. Fiind El strălucirea slavei Sale și chipul ființei Sale, și pe toate ținându-le cu cuvântul puterii Lui, după ce prin El Însuși a săvârșit curățirea păcatelor noastre a șezut de-a dreapta Slavei întru cele preainalte* (Evrei 1, 2-3).

Creatorul nostru este *Dumnezeul slavei* (Fapte 7, 2). Mântuitorul Iisus Hristos este *Domnul slavei* (1 Cor. 2, 8).

Credincioșii creștini au parte de *lumina Evangheliei slavei lui Hristos, Cel care este chipul lui Dumnezeu* (2 Cor. 4, 4).

Cuvântul de laudă al Sfintei Fecioare Maria a servit ca model lui Antinogen (mort în 196 d.Hr.), autor al doxologiei „Mărire întru cei de sus, lui Dumnezeu”, care se cântă sau se citește în Biserica Ortodoxă la finele Utreniei⁷.

Există o doxologie mare (*cf. gr. doxologia mega*), ce se cântă la serviciile divine din duminici sau sărbători. Există de asemenea o doxologie mică (*cf. gr. doxologia micra*), ce se cântă în restul zilelor⁸.

În Biserica Apuseană, doxologia este numită *magnificat*. Numele reproduce primul cuvânt al versetului în limba latină din Luca (1, 46) în care se spune: *Magnificat anima mea Dominum*.

Magnificat este cântarea cea mai importantă, respectiv punctul culminant al misei și al slujbei Vecerniei⁹. Ea are un caracter imnic, solemn, maiestuos. Tocmai de aceea, unii compozitori occidentali au scris, inspirați de melodica accentuată și de tonalitatea solemnă a acestei cântări, un mare număr de creații intitulate *Magnificat*. Printre ei se numără: John Dunstable (cca 1390-1453), Guillaume Dufay (1397(?)-1474), Gilles Binchois (cca 1400-1460), Orlando di Lasso (cca 1532-1594), Giovanni Pierluigi Palestrina (cca 1525-1594), Girolamo Frescobaldi (1583-1643) și mulți alții. Cele mai cunoscute *Magnificat* sunt compuse de Johann Sebastian Bach (1685-1750) și Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791)¹⁰.

Biserica Ortodoxă insistă asupra structurii doxologice a întregii dogme¹¹.

Învățătura de credință, exprimată în mod sinodal, în care Biserica, *poporul lui Dumnezeu* (1 Pt. 2, 10) și *trupul lui Hristos* (1 Cor. 12, 13, 27), recunoaște caracterul integral, tradiția deplină și dezvoltarea învățaturii apostolice, transmise fie în scris, fie prin predică, are structură, sens și semnificație doxologică¹². Biserica păstrează și comunică dogma. Teologia ortodoxă este și ea cultică, doxologică. Biserica glorifică măreția, frumusețea și transcendența lui Dumnezeu. De aceea, „Biserica este templul Slavei divine”¹³. Teologia doxologică este laudă, preamărire, viață, dăruire întru slava lui Dumnezeu. În Biserică toate rugăciunile, obiectele liturgice, persoanele liturgice, timpurile liturgice, locurile liturgice, veșmintele liturgice, lăcașurile de cult, toate cântările, gesturile, riturile, gândurile preotului și ale credincioșilor adunați la cultul divin public constituie laolaltă o unică și măreață doxologie euharistică.

⁷ Sebastian Barbu Bucur, *Doxologie*, în *Dicționar de termeni muzicali*, coordonator științific Prof. Univ. Zeno Vancea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 149.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ianca Staicovici, *Magnificat*, în *Dicționar de termeni muzicali*, ediția citată, p. 275.

¹⁰ Horst Seeger, *Musiklexikon in zwei Bänden*, Zweiter Band, L-Z, VEB Deutscher Verlag für Musik, Leipzig, 1966, articolul *Magnificat*, p. 61.

¹¹ Ion Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă*, ediția citată, articolul *Doxologie*, p. 133.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

În legătură cu caracterul doxologic al rugăciunii comune a credincioșilor, Nicolae Cabasila scria, în *Tâlcuirea dumnezeieștii liturghii*: „Preamărirea lui Dumnezeu să fie țelul nostru de totdeauna. Agricultorii au ca scop al muncii lor produsul roadelor câmpului, pentru care se trudesb bucuroși; neguțătorii urmăresc câștigul; alții altele și așa mai departe. Noi însă, în toate câte facem, slava lui Dumnezeu să o căutăm. Căci noi (...) datorăm Stăpânului nostru această slujire, ca unii care pentru ea am fost zidiți de Dânsul dintru început și tot pentru ea am fost răscumpărați din nou. De aceea vedem cum Biserica se îngrijește neconținut de slava lui Dumnezeu, propovăduind-o în toată lumea, cântând-o în toate slujbele sfinte, socotind-o totul și toate făcându-le pentru ea; rugăciunile și cererile, Sfintele slujbe, îndemmurile și orice lucrare sfântă¹⁴.

În Întâia epistolă către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel se stabilește o relație dintre Sfânta Taină a Euharistiei, respectiv a participării sacramentale a credincioșilor la umanitatea îndumnezeită a lui Hristos, și doxologie. Sfântul Apostol Pavel afirmă: *Așa că: ori de mâncați, ori de beți, ori altceva de faceți, toate spre slava* (gr. *doxa* = mărire, laudă, cinstire, glorie, slavă) *lui Dumnezeu să le faceți* (1 Cor. 10, 31).

Sfânta Taină a Euharistiei actualizează și continuă jertfa unică a Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Ea este cea mai mare Taină a Bisericii¹⁵. În pâinea și vinul euharistic prezența reală a lui Hristos se produce prin rugăciunea Bisericii. Există o relație indestructibilă între Sfânta Taină a Euharistiei și întâlnirea unei comunități liturgice, a Bisericii locale în care se manifestă Biserica cea una. Epicleza (chemarea Sfântului Duh) și prefacerea darurilor în Trupul și Sângele lui Hristos în stare de jertfă reprezintă punctul culminant al canonului euharistic¹⁶. În anafora, partea centrală a liturghiilor ortodoxe, în care se rostesc rugăciuni de mulțumire, de consacrare și de invocare, însoțite de gesturi și acțiuni simbolice, în timpul cărora Cinstitele daruri se prefac în Sfintele Taine, preotul și comunitatea bisericească prezentă Îl preamăresc pe Dumnezeu¹⁷.

¹⁴ Nicolae Cabasila, *Tâlcuirea dumnezeieștii liturghii și Despre viața în Hristos*, traducere, studiu introductiv și note de Pr. Prof. Dr. Ene Braniste și Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Arhiepiscopiei Bucureștilor, 1992, Cap. XXIII, *Despre rugăciunile de după Evanghelie*, pp. 63-64.

¹⁵ Pr. Prof. D. Radu, *Sfintele Taine în viața Bisericii*, în „Studii teologice”, seria a II-a, București An. XXXIII, Nr. 3-4 (martie-aprilie), 1981; vezi și *Idem*, *Taina Sfintei Împărtășanii*, în *Îndrumări misionare*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, pp. 527-547; vezi de asemenea *Idem*, *Sfintele Taine ale Bisericii după Tradiția Apostolică din punct de vedere ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română”, București, An. XCVIII, Nr. 11-12 (noiembrie-decembrie), 1980.

¹⁶ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986, Cap. III, *Liturghia credincioșilor sau a jertfei și a Sfintei Împărtășanii*, pp. 284-301.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 279-283.

ARTA ESTE BUCURIE

Învierea Domnului – sursă a bucuriei creștine

Una din cărțile importante ale cultului ortodox este *Catavasierul* (*Octoihul mic*). Catavasia este irmosul care cuprinde primele strofe sau stihiri ale fiecărei ode din anumite canoane. Fiecare praznic își are catavasiile lui formate din irmoasele odelor din canonul sărbătorii respective.

Catavasierul (sau *Irmologhionul*) cuprinde în notație muzicală nu numai catavasiile, ci și sveltinele Învierii, voscresnele și doxologiile pentru zilele de lucru sau sfinți cu polieleu, respectiv cântările și rugăciunile Vecerniei, Utreniei, Liturghiei sau altor servicii divine.

Datorită importanței sale, *Catavasierul* a fost intens copiat, tipărit, utilizat și difuzat în trecutul Bisericii noastre, ca și în trecutul Bisericilor Ortodoxe surori.

La 1781, pe timpul arhipăstoririi lui Grigorie al II-lea (1760-1787), Mitropolia din București a tipărit o nouă ediție a *Catavasierului*. În comentariul ce însoțește cântările se spune că noul volum a fost pregătit pentru „cei ce vor voi să se bucure în versuire a celor veselitoare cântări”¹.

Ideea că arta muzicală bisericească provoacă și întreține un sentiment de bucurie, de mulțumire intensă, de înălțare sufletească este des întâlnită în comentariile altor ediții ale *Catavasierelor*, *Irmologhioanelor* sau *Doxastarioanelor* românești. Bucuria, ca stare sufletească intens pozitivă, ca încărcătură afectivă binefăcătoare, e un fapt de la sine înțeles pentru toți cei care realizează muzica, precum și pentru aceia care înalță cântările, iar pe un plan mai larg, pentru toți cei ce creează arta Ortodoxiei sau vin în contact cu ea. Bucuria este net superioară satisfacției, respectiv mulțumirii. Bucuria are un înalt sens spiritual.

În stihira peasnei I din Canonul Paștilor se spune: „Cerurile după cuviință să se veselească și pământul să se bucure și să prăznuiască toată lumea cea văzută și cea nevăzută; că a înviat Hristos, veselie cea veșnică”.

Mântuitorul Iisus Hristos a înviat a treia zi, *după Scripturi*. A înviat „cu moartea pre moarte călcând”.

A coborât la iad, zdrobindu-i încuietorile și portile „cele veșnice”, a deschis Raiul prin moartea și învierea Sa. Hristos este *Cel viu (...)*, Care are *cheile morții*

¹ **Constantin Lazăr Cosma**, *Hronicul muzicii românești*, 1784-1823, vol. II, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1974, Cap. *Valențe estetice ale muzicii psaltice*, p. 67; despre importanța și metoda vastei sinteze a lui Octavian Lazăr Cosma, vezi de asemenea: **Mihail Diaconescu**, *Hronicul muzicii românești*, în „Luceafărul”, serie nouă, București, Nr. 9(57), 27 februarie 1991, p. 11.

și pe ale iadului (Apoc. 1, 18). Ziua Învierii Sale a fost numită de atunci „Ziua Domnului”. Victoria Mântuitorului asupra morții a fost reală, totală și definitivă. Moartea nu L-a putut ține pe Iisus în puterea ei. Moartea n-a reușit să-L domine.

Mântuitorul a coborât la iad chiar în clipa în care, după cum ne învață Sfântul Apostol Petru, a fost *omorât în trup, dar viu făcut în duh* (1 Petru 3, 18). Victoria reală, totală și definitivă asupra morții a coincis cu primirea morții pe cruce și cu Învierea Sa, care a marcat astfel pentru totdeauna istoria lumii, întreaga evoluție și ordine cosmică. Moartea a fost premisa Învierii. Trupul Său a mai rămas însă în mormânt trei zile, după iconomia dumnezeiască, pentru ca moartea să nu le pară oamenilor iluzorie. Tocmai în acest răstimp Mântuitorul a zdrobit porțile iadului, eliberându-i pe oameni. Toți cei care L-au auzit și au crezut în El, toți aceia care, de-a lungul secolelor, L-au urmat învățătura au fost mântuiți. Înainte de a coborî la iad, omul pe care Iisus l-a mântuit a fost tâlharul Dismas de pe crucea din dreapta Sa. Exclamația tâlharului: *Pomeneste-mă, Doamne, când vei veni întru împărăția Ta* (Luca 23, 42), este o mărturie copleșitoare despre transformarea unui criminal într-un mărturisitor, despre înfinita putere a căinței și despre credința sa, care, acolo, pe cruce, a fost mai puternică chiar decât a Apostolilor, ca și despre puterea omului de a se salva în și prin Hristos.

Iisus a răspuns tâlharului pocăit: *Astăzi vei fi cu Mine în Rai!* (Luca 23, 43). Iisus a învins prin patimile, moartea și învierea Sa strălucitoare forța iadului, pe care a înlocuit-o cu ordinea maiestuoasă și strălucitoare a bucuriei. Într-un cunoscut text liturgic, Biserica Ortodoxă mărturisește: „În mormânt cu trupul și în iad cu sufletul, ca un Dumnezeu, în Rai cu tâlharul și pe scaun ai fost, Hristoase, cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, toate umplându-le, Căla ce ești de necuprins”.

Într-o altă cântare, la Vecernia din Sâmbăta Mare, se afirmă: „Astăzi iadul strigă, spunând: Mai bine mi-ar fi fost de n-aș fi primit pe Cel ce S-a născut din Maria; că viind asupra mea mi-a surpat puterea; porțile cele de aramă le-a sfărâmat. Sufletele pe care le țineam întru mine mai dinainte, Dumnezeu fiind, le-a Înviat”. Într-o altă cântare se spune: „Astăzi iadul strigă suspinând: Zdrobitu-s-a stăpânirea mea, Păstorul S-a răstignit și pe Adam l-a înviat”.

Bucuria cuprinde Biserica de pe pământ nedespărțită de Biserica din cer sau comuniunea tuturor sfinților

Strălucirea victorioasă a Învierii lui Hristos se revarsă asupra întregii lumi, care intră astfel într-o nouă etapă a evoluției sale. Iisus a învins moartea a ceea ce era uman în El, învingând astfel moartea noastră, a tuturor oamenilor. Iisus Cel înviat era transfigurat, transparent, îmbrăcat în nesticăciune și nemurire. El avea un trup ceresc, transparent, plin de Duhul Sfânt.

„Sfințenia, scrie în acest sens Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, ca transparentă pneumatică sau ca bună mireasmă, deci ca predare a lui Hristos ca om în

fața Tatălui, ne face părtași și pe noi la ea, deci și la dragostea Tatălui față de noi, realizând comuniunea noastră cu El (...).

Pe măsură ce devenim și noi transparenți lui Hristos, El nu mai este o realitate obiectivă pentru noi, nici una subiectivă, ci El și noi ne aflăm într-o unitate reală, dincolo de obiectivitate și subiectivitate. El e în noi și noi în El, fără să ne confundăm. În relația cu Hristos am depășit subiectivitatea, ne aflăm în Hristos ca în realitatea cea mai obiectivă, dar și cea mai subiectivă. Această transparentă trupească înseamnă și o transparentă sufletească și din amândouă se realizează transparența lui Hristos ca persoană, care înseamnă o mare sensibilitate și iubire a Lui. Aceasta ne face și pe noi sensibili față de El și delicați între noi.

Prin Înviere, prin faptul că trupul Lui transparent, iradiant de iubire, ne penetrează, Însuși El ne-a devenit propriu împreună cu sufletul și cu dumnezeirea din El. Iar noi, înduhovnicindu-ne, am devenit proprii lui Hristos, întrucât ne-am deschis Lui prin credință.”²

Într-una din cele mai erudite, mai profunde și mai ziditoare lucrări pe care ni le-a lăsat, respectiv în *Sfânta Treime sau La început a fost iubirea*, Părintele Profesor Dumitru Stăniloae arată de asemenea că sensul bucuriei creștine a fost creat de Hristos. „În Hristos, subliniază el, ni se arată că Dumnezeu a învins moartea nu în mod arbitrar, folosindu-se de atotputernicia simplă, ci de iubirea ce se unește cu umanul, făcându-l iubitor de Dumnezeu până la dobândirea, prin aceasta, a iubirii, capabilă de deplina primire a puterii Lui, ca să învingă prin ea moartea. Iubirea învinge moartea în creatură, pentru că e unită cu puterea dumnezeiască. Dacă atotputernicia divină a creat lumea din iubire, tot prin iubire atotputernicia Lui readuce la viață trupul creat la început din țărâna neorganizată. Fiul lui Dumnezeu vrea să realizeze un dialog cu o ființă creată în trup, sau să vorbească cu această ființă existentă în Trup. În Hristos ia El Însuși trup, arătând că, chiar ca Dumnezeu poate vorbi cu omul readus la viață nemuritoare.”³

La acestea putem adăuga cele spuse de Părintele Alexandre Schmemmann: „Chiar de la începuturile sale creștinismul a fost proclamarea bucuriei, a singurei bucurii posibile de pe pământ (...). Fără proclamarea acestei bucurii creștinismul este de neînțeles. Numai prin bucurie Biserica a biruit lumea, iar dacă și-ar pierde bucuria ar pierde și lumea, încetând să mai fie o mărturie a bucuriei. Din toate acuzațiile ce s-au adus creștinilor, cea mai groaznică a fost făcută de Nietzsche, când a spus despre creștini că nu au bucurie (...). Evangheliile încep cu: *Iată, vă binevestesc vouă bucurie mare*, și se sfârșesc cu: *Și ei închinându-I-se, s-au întors în Ierusalim cu*

² Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1978, pp. 177-178.

³ *Idem*, *Sfânta Treime sau La început a fost iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, p. 52.

a Sfântului Ierarh Ilie Iorest semnifică astfel unitatea în credința ortodoxă a românilor de pretutindeni.

Icosul al III-lea din acatist amintește de viețuirea Sfântului Ilie Iorest în Moldova, asociind-o cu același sentiment copleșitor al bucuriei.

„Evlaviosul voievod al Moldovei Vasile Lupu, minunându-se de curăția și vrednicia vieții tale, te-a numit pe tine, Ierarhe Ioreste, «întru toate credincios și prea cinstit Părinte». Pentru aceea și noi, nevrednicii, cu evlavie te laudăm, zicând:

Bucură-te, cea ce ești a Transilvaniei podoabă aleasă;
 Bucură-te, că și Moldovei i-ai fost odraslă frumoasă;
 Bucură-te, cea ce ești monahilor podoabă preaminunată;
 Bucură-te, că lui Dumnezeu cu smerenie fierbinte te-ai rugat;
 Bucură-te, cea ce pe Hristos cu cuvântul și cu fapta ai binevestit;
 Bucură-te, că în rugăciuni și postire toată viața o ai trăit;
 Bucură-te, cea ce cu viețuirea ta pe mulți ai călăuzit;
 Bucură-te, cea ce ai fost tuturor un bun și ales părinte;
 Bucură-te, al ierarhilor celor sfinți întâistătător în cinste;
 Bucură-te, Ierarhe Ioreste, preafericite!”

Venerarea Sfântului Ierarh Sava Brancovici Mărturisitorul capătă în același acatist accente solemne, sărbătorești și, totodată, expresii lirice puternice, dominate de copleșitorul sentiment al bucuriei. În conformitate cu vechi tradiții, riguros păstrate în Transilvania, Sfântul Ierarh Sava Brancovici a fost hirotonit întru arhieru tot la Târgoviște, în 1656, de Mitropolitul Ștefan al Țării Românești (1648-1653; 1655-1688), la marea sărbătoare a Înălțării Sfintei Cruci, înconjurat fiind de un sobor de alți arhieru. Întors la Bălgrad (Alba-Iulia), Sfântul Ierarh Sava a fost primit sărbătorește de preoții și credincioșii români. Deocamdată, prigonitorii care îl pândeau nu îndrăzneau să-l lovească. Abia mai târziu dușmanii săi și ai poporului român l-au lovit și martirizat, plini de ură. Acatistul amintește, sub semnul aceleiași bucurii profunde, atât de sărbătoarea întronizării Sfântului Ierarh Sava la Alba Iulia, cât și de prigoanele sângeroase dezlănțuite mai târziu împotriva sa. În Ortodoxie, atât momentele sărbătorești ale unei vieți sfinte, cât și perioadele ei tragice, cutremurătoare, se unesc într-o singură și laudată trăire, dătătoare de forță spirituală pentru toți credincioșii care o cunosc și o venerază.

Icosul al VI-lea din același acatist ne reamintește de faptul că întreaga viață a sfinților este o continuă transfigurare, o continuă jertfă interioară, prin participarea plină de râvnă și de bucurie, de dăruire totală la Trupul îndumnezeit al lui Hristos, sursa sfințeniei. Toată viața sfinților este o negrăită bucurie în Hristos.

„Fiind hirotonit arhieru după rânduiala sfintelor canoane și întorcându-te cu multă bucurie de la Târgoviște la mitropolia din Bălgrad, păstorii și credincioșii te-au primit cu litie și cu cântări, mărind pe Dumnezeu, cu glas luminat. Pentru aceasta și noi, cinstindu-te, zicem ție:

Bucură-te, cea ce plin de râvnă și nădejde la ai tăi te-ai întors;
 Bucură-te, Ierarhe, fericite, al Domnului nostru Iisus Hristos;

Bucură-te, cea ce de norod și de păstori cu dor ai fost așteptat;
Bucură-te, că pe toți, la înapoiere, ca arhieru i-ai binecuvântat;
Bucură-te, cea ce de preoți și de turmă ai fost mult cinstit;
Bucură-te, că celor care unelteau împotriva dreptei credințe cu hotărâre te-ai împotrivit;

Bucură-te, că Dumnezeu, Cel peste toate, ți-a dat întărire;
Bucură-te, că tuturor le-ai fost statornică ocrotire;
Bucură-te, cea ce multe soboare de preoți ai adunat;
Bucură-te, că pe toți la apărarea dreptei credințe i-ai îndemnat;
Bucură-te, cea ce pe rățaciți cu tărie i-ai înfruntat;
Bucură-te, că încercând să te schimbe din arhipăstorire, pe potrivnici i-ai rușinat;

Bucură-te, Ierarhe Sava, care lui Hristos ai urmat!”

Icosul al VIII-lea și Condacul al IX-lea din același acatist evocă momentele în care Sfântul Ierarh Sava Brancovici a fost martirizat. Martiriul pentru Hristos și pentru Ortodoxia neamului românesc este o bucurie și o împlinire supremă, pe care credincioșii și întreaga Biserică nu vor înceta niciodată să o preamărească.

„Cei ce nu iubeau dreapta credință căutau asupra ta felurite pricini, pentru a te izgoni din scaun. Dar tu, ca un adevărat păstor, ai stat până la moarte lângă turma ta și ți-ai pus sufletul pentru ea, Ierarhe Sava. Pentru aceea și noi, smeriții, te laudăm, zicând:

„Bucură-te, cea ce ești adevărat arhieru al lui Hristos;

Bucură-te, că ești tuturor credincioșilor de mare folos;

Bucură-te, cea ce viclenia prigonitorilor ai vădit;

Bucură-te, că în necazuri ca o stâncă neclintită te-ai dovedit;

Bucură-te, cea ce ai înfruntat cumplite prigoane;

Bucură-te, cea ce nu te-ai întristat când răbdai rane;

Bucură-te, că pentru credința strămoșească multe chinuri ai pățimit;

Bucură-te, cea ce de adunarea celor puternici ai fost osândit;

Bucură-te, cea ce, deși bolnav, în temnița Bălgradului și Iernutului ai fost aruncat;

Bucură-te, cea ce pentru statornicia ta în credință în lanțuri grele ai fost ferecat;

Bucură-te, că de ispitele celor ce voiau să te cumpere te-ai lepădat;

Bucură-te, că mărirea cea deșartă de la tine totdeauna ai alungat;

Bucură-te, Ierarhe Sava, care lui Hristos ai urmat!

Privegheat-ai cu multă grijă asupra turmei tale celei duhovnicești și în vreme de furtună și încercare, Sfințite Ierarhe Sava, pe toți i-ai îmbărbătat să nu se abată de la credință și lui Hristos Dumnezeu să-i aducă laudă, cântând: Aliluia!”

În Icosul al X-lea și în Condacul al XI-lea, chinurile Sfântului Ierarh Sava sunt laudate ca o mărturie a Ortodoxiei Transilvaniei și a tuturor ținuturilor românești. Poporul român de pretutindeni se bucură peste secole de tăria sfinților săi.

Prin sfinții știuți și neștiuți pe care i-a dat de-a lungul timpurilor, Transilvania a preamărit neamul românesc, Ortodoxia sa și pe Dumnezeu Însuși, sursa vieții și a bucuriei noastre, a tuturor.

„În zadar căutau vrășmașii tăi ca prin tot felul de chinuri să înduplece voința ta, Ierarhe Sava, și, în loc de adevăr, strâmbătatea să o mărturisești. Dar ca un stâlp de foc ai rămas, până departe luminând și pildă vie păstoritilor tăi făcându-te. Pentru aceasta, cu evlavie te laudăm, zicând ție:

Bucură-te, cea ce de prigonitori cu nuiele ai fost bătut;
 Bucură-te, că prin suferințe lui Hristos bine ai plăcut;
 Bucură-te, cea ce, prin lovirea cu nuiele, trupul ți-a fost sfâșiat;
 Bucură-te, că din sângele tău pământul țării s-a adăpat;
 Bucură-te, cea ce adevărul cu viața l-ai pecetluit;
 Bucură-te, că în dreapta credință ai rămas mereu neclintit;
 Bucură-te, cea ce chinuri mucenicești nesfârșite ai răbdat;
 Bucură-te, că pilda sfinților mucenici cu sânguință ai urmat;
 Bucură-te, cea ce de Biserică între sfinți ai fost așezat;
 Bucură-te, că Țara Transilvaniei, ca pe un prinos, lui Dumnezeu te-a dat;
 Bucură-te, laudă cuviincioasă a Bisericii strămoșești, preamărită;
 Bucură-te, a dreptcredincioșilor creștini cunună nevestejită;
 Bucură-te, Ierarhe Sava, care lui Hristos ai urmat!

În fiecare vineri erai scos afară din temnița de la Vinț și crunt bătut cu nuiele până la sânge, Sfințite Ierarhe Sava, dar tu, întocmai ca mărturisorii de odinioară ai adevărului, răbdai, rămânând neclintit în credință, și lui Dumnezeu laudă aduceai, cântând: Aliluia!”

Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica (1787-1868), Episcop al Râmnicului Noul Severin (1850-1867), cel despre care Domnitorul Alexandru Ioan Cuza spunea că „este adevăratul și sfântul călugăr al lui Dumnezeu și ca el altul nu mai este în toată lumea”⁷, monahul înțelept, milostiv, blând, neobosit gospodar, care, după cum afirmă Nicolae Iorga, a încheiat „cu vrednicie șirul curăților călugări fără arginți, al ctitorilor de cărți și de clădiri de închinare, al sufletelor de arhieriei, care o clipă nu și-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de sub ochiul priveghetor al lui Dumnezeu”⁸, este venerat atât de români, cât și de credincioșii de pe tot cuprinsul Ortodoxiei.

Născut și crescut la București, în suburbia „Sfântul Visarion”, „din părinți români, buni patrioți și buni creștini”⁹, cum spune biograful său arhimandritul Atanasie Baldovin, Sfântul Calinic a îmbinat în viața și fapta sa spiritualitatea mediului

⁷ Pr. Prof. Ion Ionescu, *Sfântul Ierarh Calinic Cernicanul*, în *Sfinți români apărători ai legii strămoșești*, lucrare alcătuită din încredințarea Sfântului Sinod sub directa purtare de grijă a Înalt-preașfințitului Nestor, Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 537.

⁸ *Ibidem*, p. 520.

⁹ *Ibidem*, p. 521.